

DESPRE KANTIANISMUL LUI LUCIAN BLAGA ȘI LIMITELE TRASATE INTELECTULUI

HENRIETA ȘERBAN*

ON THE KANTIANISM OF LUCIAN BLAGA
AND THE LIMITS OF THE INTELLECT

ABSTRACT: The study emphasizes that while Kantianism is evident in Lucian Blaga's philosophy, it is notably transformed and integrated into an original philosophical framework. This analysis examines both the presence and the limitations of Kantianism in the work of this unique Romanian philosopher. By exploring the Kantian influences and constraints in Blaga's thought—particularly with regard to the Kantian boundaries imposed on intellect, as well as the Luciferian potential of intellect within Blaga's philosophy—the study highlights a fascinating interplay of similarities and differences between the two philosophical systems.

KEYWORDS: Kant; Blaga; metaphysics; the limits of the intellect; the Luciferian possibilities of the intellect.

În filosofia lui Lucian Blaga kantianismul este semnificativ transfigurat, aceasta nefiind propriu-zis o sinteză a kantianismului sau o continuare *stricto sensu*.¹ Dar putem vorbi atât despre kantianism, cât și despre limitele kantianismului în cazul acestui filosof român original. Vom discuta în acest studiu kantianismul și limitele kantianismului lui Lucian Blaga mai ales din perspectiva contrastului observat între limitele kantiene trasate intelectului și posibilitățile luciferice ale intelectului, la Blaga, de a explora misterul, domeniul metafizic, toate zonele imaginabile și neimaginabile încă ale existenței.

„Autonomia filosofiei”, „creația metafizică” și „accentul transcendental” sunt zone importante de intersecție și diferențiere între filosofia lui Kant și filosofia lui Blaga, din perspectiva acestuia din urmă.² Le vom discuta în cele ce urmează. „Filosoful aspiră să devină creator al unei lumi”³ și, astfel, filosofia are „funcția ei creatoare de metafizică”⁴, fiind „autonomă” și „ireductibilă” printre „preocupările spiritului”. Filosofia nu este știință și ar fi o pervertire a rostului filosofiei s-o transformăm într-o *strenghe Wissenschaft* (Husserl) sau să renunțăm la metafizică numai fiindcă „valabilitatea ideilor metafizice nu poate fi controlată și verificată”.⁵ Metafizica poate fi însă apreciată, în arhitectonica sa și în înlănțuirile logice ale ideilor, și criticată după „criteriile intrinsece ale unui sistem”⁶ (o critică imanentă), cu înțelegerea momentului istoric pe care-l reprezintă.⁷ Idealul kantian de cunoaștere, „îndreptat spre formule necesare și general valabile”⁸, consideră Blaga, are

* Institutul de Filosofie și Psihologie „C. Rădulescu-Motru” al Academiei Române

ca rezultat subminarea filosofiei și a metafizicii. La Kant, metafizica duce invariabil la antinomii, idee de care Blaga se delimitează. Spre exemplu, Blaga va căuta, când tratează „cunoașterea luciferică”, să dovedească faptul că înseși antinomiile – mai exact, antinomiile transfigurate (un exemplu ar fi teoria corpuscular-ondulatorie a luminii), pot contribui la cunoaștere.

„Chiar dacă gândirea metafizică s-ar revărsa inevitabil în antinomii, spune el, rămâne încă o problemă, dacă această situație atinge de nulitate rezultatele gândirii, deoarece s-ar putea ca însuși antinomicul să fie *pozitiv-utilizabil* (subl. ns.) în formulările cunoașterii.”⁹

Am arătat în altă parte¹⁰ această diferență de rol și rost al antinomiilor kantiene față de antinomiile blagiene (unde interesul principal vizează antinomia transfigurată). Conceptualizarea stilistic matricială a lumii la Blaga întretese noumenul și fenomenul, iar cunoașterea prin revelațiile descrie misterul fără ieșirea propriu-zisă din mister, în mod consonant cu transfigurarea antinomieii.¹¹ La Blaga, „lucrul în sine” kantian este *numai o versiune* a ideii de mister, între nenumărate altele. „Misterul intensificat” prin intermediul antinomiilor transfigurate, cu exemple din metafizica neoplatoniciană, teologia creștină și fizica cuantică, ar prezenta, astfel, un aspect al transcendentului și al planului noumenal care duce înainte cercetările fizicii. Antinomiile transfigurate (spre exemplu, descrierea antinomică a luminii, deopotrivă ca undă și corpuscul) marchează o criză care conduce la un nou tip de cunoaștere ce depășește limitele stabilite de fizica newtoniană. Blaga o numește „minus-cunoaștere”.

În *Eonul Dogmatic și Cunoașterea luciferică*, Blaga impune ideea de *sens al cunoașterii* (ca direcție).¹² Așadar, nu mai avem, ca la Kant, un sens „pozitiv” al cunoașterii (demonstrativ, clasic, linear, acumulativ, care atenuază misterul sau îl reduce) și un domeniu transcendent *interzis cunoașterii*, al lucrului în sine, ci două sensuri opuse ale cunoașterii, „plus” și „minus”. Prin contrast cu „plus-cunoașterea” (cunoașterea cumulativă), „minus-cunoașterea” este un tip de cunoaștere ce radicalizează și intensifică misterul.¹³

Blaga a apreciat departajarea clară pe care a făcut-o Kant între metafizică și știință. La rândul său, subliniază că metafizica și știința „comunică, dar nu se confundă”¹⁴ și că fiecare trebuie evaluată după propriile criterii. Postkantienii, de exemplu, au insistat pe calea construcțiilor metafizice, în timp ce pozitiviștii (Auguste Comte) și neopozitiviștii (Școala de la Viena, Schlick, Carnap, Reichenbach sau Ernst Mach) au redus rolul filosofiei la administrator al gândirii, într-o nefastă simetrie cu rolul filosofiei de slujnică a teologiei, ca în timpuri medievale.¹⁵ Din perspectiva neopozitivismului, un gânditor precum Heidegger înșiruie doar propoziții fără de sens. Chiar Max Planck, experimentator și teoretician, o personalitate în care Blaga vede „o întrupare a conștiinței științifice”¹⁶, refuza categoric adoptarea criteriilor neopozitiviste în știință, pentru a păstra liber spiritul științific, iar acest refuz este „aproape ca e un argument”¹⁷. Blaga precizează chiar că „[o] dovadă elocventă ni se servește în această privință chiar în domeniul științei exacte, și anume în microfizica de astăzi, care a hotărât să facă uz de formulări antinomice în teoria corpuscular-ondulatorie a luminii”¹⁸. De pe poziții pozitiviste sau neopozitiviste, crede Blaga, este greu să contrazici prejudecățile simțului

comun. El dedică o lucrare aparte opoziției dintre filosofie și simțul comun¹⁹, arătând că este menirea filosofiei a-l contrazice în „prejudecățile constituționale” ceea ce este cu deosebire benefic pentru evoluția cunoașterii.

În contrast față de Kant, Blaga „modulează” raționalitatea (ca formă de manifestare a rațiunii), dacă putem plasticiza astfel transfigurarea raționalității în opera sa, extinsă și în zone diferite de cele specifice gnoseologiei/epistemologiei, în care domină cunoașterea paradisiacă (sau, cunoașterea de tip I, cum îi va spune Blaga în *Spiritul și experimentul matematic*, care nu se îndepărtează de experiment și de modelul pozitivist al cunoașterii, un fel de „știință matură” din filosofia lui Thomas Kuhn²⁰).

Immanuel Kant și Lucian Blaga sunt, ambii, filosofi creatori de sistem, analizând aspecte filosofice teoretice și aspecte practice²¹, înțelegând filosofia ca viziune asupra lumii (*Weltanschauung*). Ambii au un demers centrat pe metafizică ce epuizează universul de discurs; la ambii filosofi se poate identifica tema autonomiei și unicității omului, cu un substrat metafizic comun, în pofida unor multiple diferențe de nuanță. La o privire generală, ambii sunt filosofi speculativi interesați de totalitatea existenței și de metafizică, cu un interes deosebit pentru problema cunoașterii, cu deschidere și pentru om (vezi *Antropologia din perspectivă pragmatică* la Kant și *Aspecte antropologice* la Blaga). Și la Kant, și la Blaga putem vorbi despre o „dispoziție naturală” a rațiunii umane către metafizic și nu exclusiv către o cunoaștere de tip utilitarist ori pozitivist, ori de tip *hic et nunc*.²² Dar dispoziția naturală către metafizic include la Blaga sensibilitatea orientată în egală măsură către magic și mitic, precum și cunoașterea de tip *minus*-cunoaștere, date fiind abilitățile unice revelatorii ale ființei umane. Avem la Blaga un mod special în care omul participă „natural” la metafizic.²³ Blaga este preocupat de complexitatea unei ființe umane unice care se descurcă cu *aici și acum*, cu imediatul și cu istoricitatea în calitate de creator de istorie, de ființă istorică, dar este mult mai mult decât atât, având acces la metafizic și fiind capabilă de cunoaștere revelatorie. Menirea și situarea omului, la Blaga, sunt „întru mister și pentru revelare”. Kant este interesat în special de *posibilitatea* metafizicii, având în vedere limitele intelectului date de experiență. Kant și-a propus să întemeieze riguros metafizica, în vreme ce Blaga pornește de la propensiunea deja dată, către metafizic, a ființei umane. La Blaga, omul, odată „trezit din somnul metafizic” în care „ființa plutește”, trimite „săgeți aprinse” în „întunericul metafizic”.

Spre deosebire de Lucian Blaga, Kant nu pune întrebări „de nerăspuns” în domeniul „revelației” sau al investigării „misterului”.²⁴ În *Critica rațiunii pure*, Kant explorează rolul rațiunii în cunoaștere, pe care o structurează în conformitate cu formele pure ale sensibilității și ale intelectului. Kant limitează cunoașterea la fenomen. Din perspectiva kantiană, lumea noumenală rămâne inaccesibilă cunoașterii umane. Deși ambii filosofi consideră că omul este atras de metafizică datorită unei „dispoziții naturale”, la Kant această tendință gravitează în jurul rațiunii, iar metafizica este separată de domeniul precum matematica, logica sau fizica. În filosofia lui Lucian Blaga, „dispoziția naturală” a omului spre metafizică nu păstrează această opoziție rigidă între domeniile cunoașterii; acestea sunt înțelese mai degrabă ca forme și „roade” ale confruntării omului cu misterul.

Construcția metafizică a lui Lucian Blaga este prezentată metaforic de filosof însuși prin imaginea unei biserici cu mai multe cupole ce adună o metafizică, o filosofie a cunoașterii, o epistemologie și o filosofie a culturii (care este și o ontologie a culturii), o filosofie a istoriei, o filosofie antropologică, toate cu deschideri către un „dincolo” la care *omul are acces prin natura sa*. Similar cupolelor unei biserici, aceste domenii sugerează deschidere: deși obiectele fizice sunt delimitate de acoperișuri protectoare, ele rămân totodată orientate spre înalt.

Cunoașterea paradisiacă (ceea ce ar putea fi considerată „cogniție obișnuită”) încearcă să reducă cantitativ misterele existenței. Progresul său este liniar, adăugând fapte noi la corpul de cunoștințe existent. Cunoașterea luciferică, pe de altă parte, urmărește să reducă calitativ misterul prin atenuare sau, dacă acest lucru nu este posibil, prin permanentizarea sau intensificarea misterului. Progresul său este interior, aprofundând și intensificând cunoașterea „esenței ascunse” a obiectului cognitiv. Fiecare pas de progres duce la un alt pas, *ad infinitum* (vezi conceptul de mister potențat) și, astfel, cunoașterea luciferică nu repurtează niciodată un succes total în a-și înțelege obiectul, dar reușește mereu să dezvăluie un nou mister al acestuia. Cunoașterea luciferică nu depășește limitele inerente ale cunoașterii umane, dar explorează acele limite, le forțează permanent, și prin aceasta presează cunoașterea într-o direcție care poate conduce la salturi remarcabile.

Așa cum observă și Marius-Augustin Drăghici²⁵, la nivelul cunoașterii luciferice (o metaforă care trebuie să transmită cititorului sensul de cunoaștere, iar nu de îndrăzneță detronare divinității, „care nu are nicio legătură cu «dracul», ci în care este vorba doar despre «logică și teoria cunoașterii», spune Blaga”) „vehiculele” epistemologice nu sunt *cu totul altele* față de cele de la nivelul cunoașterii paradisiace (experiența, intuiția, conceptul, *categoriile*). Dacă, la Kant, metafizica se întemeiază ca știință, Blaga elimină astfel de limitări și instaurează o metafizică diferită, nouă, „o resurrecție postmodernă a metafizicii”(Angela Botez²⁶), un altfel de rezultat decât cel „raționalist”, o „expresie abstract-imaginată a unui temperament intelectual” (expresia lui Blaga evidențiată și de Marta Petreu²⁷ în sensul argumentului nostru).

Într-adevăr, în teoria cunoașterii, ca urmare a impactului filosofiei kantiene, al pozitivismului și al succeselor cunoașterii științifice, cunoașterea umană este instaurată, consacrată și „apărată” sub aspectul a ceea ce Blaga numește cunoaștere paradisiacă. Blaga vine cu o „nouă teorie a cunoașterii”, corelată cu (poate și declanșată de?) teoria cuantică a fizicii moderne. Așa cum observă M.-A. Drăghici, Blaga evidențiază caracterul antinomic al cunoașterii luciferice, un tip de cunoaștere metodologic similar celei neoplatoniciene și dogmaticii creștine, care însă nu reprezintă „gândire dogmatică” în sensul reactualizării conținuturilor dogmelor. Antinomia cunoașterii luciferice este folosită și implicată în procesul de înțelegere a lumii. Prin exemplul oferit de Blaga din fizică, al „luminii ca undă și corpuscul”, paradoxul cognitiv devine nu un prag al cunoașterii, o „ușă închisă”, ci un instrument semnificativ pentru subiectul cunoscător.²⁸ Blaga introduce o categorie intermediară, surprinzătoare: „cvasi-cunoașterea”, având rolul de a depăși teoriile obiectiviste și subiectiviste, care au eșuat în a explica ce este cunoașterea. Blaga concepe cunoașterea ca pe un *continuum* între două extreme, prezen-

tând diverse stadii intermediare, combinative („conglomerate sintetic”), care „pot fi înțelese [...] în lumina teoriei despre cenzura transcendentă”.²⁹

Cunoașterea ca absolută adecvare a conținutului cognitiv la obiect (obiectul în sine) rămâne ceva dincolo de om (ca și la Kant), deși cunoașterea de tip II surprinde obiectul ca „idee-negativ”. Dacă, la Kant, putem vorbi despre un sens al cunoașterii prin îndepărtare de antinomii, la Blaga antinomiile sunt implicate și chiar utilizate într-un alt tip de cunoaștere ce implică o revelare prin minus-cunoaștere.

Într-o comparație cu Thomas Kuhn (care se auto-evalua drept un – alt – kantian cu concepte diferite, lucru care s-ar putea spune și despre Blaga, credem noi), Marius-Augustin Drăghici studiază paralela Thomas Kuhn–Blaga și limitele nuanțate ale istorismului relativist, pentru a arăta o apropiere a pozițiilor epistemologice ale celor doi. „Exemplaritățile” lui Kuhn ar putea fi puse în relație cu elementele și dimensiunile matriciale ale lui Blaga. M.-A. Drăghici evaluează categorii care dau seamă de progresul cunoașterii științifice la Blaga: „moduri de raționalizare”, „matrice stilistică”, „câmp stilistic”, „categorii stilistic-abisale”, „categorii de tip kantian”, „suprametoda”.³⁰ Astfel, dimensiunea filosofiei științei este descrisă *ca parte integrantă* a sistemului filosofic al lui Blaga. O astfel de „interpretare necanonică” are meritul de a cartografia programul lui Blaga în filosofia științei; un program în care perspectiva metafizică și perspectiva epistemologică „se întrepătrund atât de natural”. Există la Blaga o deosebire fundamentală între privirea metafizicianului și cea a omului de știință, spune Marius-Augustin Drăghici. Filosoful, „autor al unei lumi”, accesează orizontul de mister cosmologic și ontologic al existenței, având astfel acces la întreg și la totalitate, la adevărurile ultime, dincolo de limitele experienței, spre deosebire de omul de știință. Din această perspectivă a rolului categoriilor blagiene în accesul la întreg și la totalitate (cel puțin ca potențialitate care se actualizează temporar, incomplet sau imperfect), conceptele filosofiei lui Blaga sunt și concepte integrative, după cum arată și Angela Botez (vezi, de exemplu, *Arhitectura sistemului și conceptele integrative blagiene*, 2004). Distincția dintre tipurile de cunoaștere I și II este centrală în interrelaționarea metafizico-epistemologică originală, specifică pentru Blaga, care, în special în minus-cunoaștere, legitimează limbajul metaforic ca mediator și agent de transmitere, de traducere a aspectelor metafizice în plan epistemologic. Categoria de mister însăși poate fi astfel întrucâtva analizată prin intermediul tipurilor de cunoaștere.

O altă corelație de adus în discuție este aceea a preocupării categoriale, comună la Kant și la Blaga. La Blaga, avem o metafizică cu totul diferită de cea kantiană. Blaga reevaluează categoriile kantiene, după care le pune la lucru în interiorul unei metafizici întemeiate pe metafizica misterului. Pentru Blaga, doar cunoașterea de tip I („plus-cunoașterea”) organizează experiența după categoriile intelectului, pe care le înțelege însă ca având o finalitate metafizică: „[d]espre categorii nu se poate spune în nici un caz că ar fi «plăsmuiri» ale spiritului omenesc” în sensul de fantasme, sau elucubrații *fără rost*, dar sunt, ca la Vaihinger, creații fictive și „ficțiuni utile” sau, cum spune Blaga „momente cu tâlc”³¹, *situate* într-o „rânduială și finalitate metafizică”³². În general, Blaga prezintă o

concepție influențată de Vaihinger³³ care, la rândul său, a fost influențat de Kant. Ficțiunile pot avea și formă metaforică, în calitate de constructe care vin să sprijine cunoașterea. Acestea sunt menținute pentru utilitatea lor – revelatorie, în cazul lui Blaga. Exemple de astfel de „ficțiuni utile” sunt conceptul kantian de „lucru în sine”, „forma originară” a lui Goethe, dar și „diferențialele divine”. Acestea nu pot fi examinate pozitivist, deși *dau rost* lumii. Categoriile pot fi concepute și ca *unități formative*. În antropologie, spre exemplu, Blaga recurge la un astfel de demers categorial gândind devenirea speciilor biologice. În metafizică și cosmologie, spune el, plâsmuirile utile sunt „înainte de toate structuri sau factori funcționali, iar ca structuri ele ar putea să fie impuse spiritului uman prin ceea ce altădată numeam «cenzură transcendentă»”.³⁴

„Misterul” rămâne categoria blagiană *par excellence*: o categorie filosofică și o „idee-negativ” referitoare la o apetență, ce subliniază aspirația și capacitatea umană de a accesa transcendența (avem aici o diferență majoră față de Kant). Misterul conduce, deschide, dar și limitează cunoașterea speculativă. Incursiunea în mister rămâne însă o incursiune incompletă, cenzurată. Misterul se sustrage explicațiilor și analizei propriuzise³⁵, căci misterul nu se lasă transformat în non-mister.

NOTE

¹ Pentru o încadrare foarte minuțioasă a lui Lucian Blaga în contextul istoriei filosofiei, vezi Eugeniu Nistor, „Philosophical beginnings of Lucian Blaga and the influences of Western thought”, *Revue roumaine de philosophie*, vol. LIX, nr. 1, 2015, pp. 167–174.

² Lucian Blaga are referiri specifice la Immanuel Kant și în „Accentul transcendent”, în *Despre conștiința filosofică*, București, Editura Humanitas, pp. 127–137. Vezi și Henrieta Șerban, „Sistemul filosofic al lui Lucian Blaga: repere majore istorice și teoretice”, în Ștefan-Dominic Georgescu, Marius-Augustin Drăghici (coord.), *Istoria și teoria sistemelor filosofice românești*, București, Editura Academiei Române, 2022, p. 63–119.

³ „(...) câtă vreme omul de știință își asumă rolul de cercetător al unui domeniu delimitat din câmpul infinit al fenomenelor.” Lucian Blaga, „Filosofie, știință, experiență”, în *Despre conștiința filosofică*, p. 53.

⁴ Lucian Blaga, „Autonomia filosofică și creația metafizică”, în *Despre conștiința filosofică*, pp. 22–33.

⁵ *Ibidem*, p. 24.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*, p. 25.

⁸ *Ibidem*, p. 26.

⁹ Lucian Blaga, *Trilogia cunoașterii*, București, Editura Humanitas, 2013, pp. 25–6.

¹⁰ Henrieta Șerban, „Sistemul filosofic al lui Lucian Blaga ...”, pp. 63–119.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Ibidem*, p. 28.

¹⁵ *Ibidem*, p. 30.

¹⁶ *Ibidem*, p. 33.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*, pp. 25–6.

¹⁹ Vezi Lucian Blaga, „Filosofia și simțul comun”, *Despre conștiința filosofică*, pp. 34–50.

²⁰ Thomas Kuhn, *The Structure of Scientific Revolutions*, ediția a II-a lărgită, The University of Chicago, 1970.

²¹ Michael Jones îi consideră pe Kant și Blaga „constructiviști” (în sensul de creatori care construiesc sisteme filosofice) și „pragmatici” (în sensul interesului lor pentru filosofia practică, dar și pentru rezolvarea problemelor filosofice). Michael S. Jones, „Lucian Blaga: An American Pragmatist in Europe?”, *East-West Cultural Passage: Journal of the „C. Peter Magrath” Research Center for Cross-Cultural Studies*, nr. 4, 2005, pp. 29–49.

²² Claudiu Baci, „Caracterul substanțialist al «lucrului în sine» kantian”, *Revista de filosofie*, vol. LXX, nr. 6, pp. 591–600.

²³ Lucian Blaga, *Despre conștiința filosofică*, p. 107.

²⁴ Mircea Flonta, „Blaga, Lucian”, în *Routledge Encyclopedia of Philosophy Online*, ed. by E. Craig, London, Routledge, 2004 (accesat la 3 iunie 2006); Mircea Flonta, „Blaga, Lucian (9 mai 1895, Lancrăm – 6 mai 1961, Cluj)”, <https://romanian-philosophy.ro/encyclopedia/blaga-lucian/> (accesat la 24 iunie 2024).

²⁵ Marius-Augustin Drăghici, „Curentul istorist și programul lui Blaga din filosofia științei”, pp. 65–107.

²⁶ Angela Botez, *Filosofia românească în dispunere universală*, București, Editura Pro Universitaria, 2012, pp. 226–231.

²⁷ Marta Petreu, *Filosofia lui Blaga*, Iași, Polirom, 2024, p. 64.

²⁸ M.-A. Drăghici pune în contrast două exemple: „Necunoscuta, x-ul, care stârșește nori, care ar putea să fie vântul” este cauza mișcării perdelei de la fereastră ca demers de cunoaștere paradisiacă, și „Lumina este undulație”, ca act de cunoaștere luciferică. În exemplul al doilea, lumina este necunoscuta care devine „semn” sensibil al aceluia mister care este lumina, de revelat. Pentru revelare și poziționare în conștiință ca minus-cunoaștere a luminii „x” se substituie ca undulație sensului de necuprins și devine „accent existențial”. Ca urmare, misterul luminii ca „x”, nu se adaugă și nici nu se înlănțuie în continuitate cu ceea ce e deja cunoscut, așa cum se petrec lucrurile în cunoașterea paradisiacă (pe același plan, spune M.-A. D.), ci se substituie cunoscutului, continuă să fie un x (x₂), dar contribuie la cunoaștere *ca și cum* ar fi ceva „cunoscut”. Formularea anti-nomică „lumina este corpuscul” și „lumina este undulație”, e o contradicție care de pierde din perspectiva cunoașterii luciferice, căci nu mai este „în plan” ca aceea paradisiacă. M.-A. Drăghici observă că această „schemă” urmează principiul terțului inclus, și nu logica clasică, aristotelică, bazată pe principiul terțului exclus.

²⁹ Lucian Blaga, *Cenzura transcendentă*, în *Trilogia cunoașterii*, București, Humanitas, 2013, p. 441.

³⁰ Vezi și: G. Nagâț, „Varietăți ale cunoașterii și câmpuri stilistice în filosofia lui Lucian Blaga”, în *Studii de epistemologie și de teorie a valorilor*, București, Editura Academiei Române, 2020, pp. 33–48; Al. Petrescu, „Lucian Blaga: o nouă paradigmă în filosofia științei”, Timișoara, Editura Eurobit, 2003; M.-A. Drăghici, „Raportul dintre cunoașterea comună și cea științifică în Trilogia cunoașterii a lui Blaga”, *Revista de filosofie*, nr. 2, 2022, pp. 159–174.

³¹ Lucian Blaga, *Despre conștiința filosofică*, p. 324.

³² *Ibidem*.

³³ Hans Vaihinger, *Filosofia lui „ca și cum”. Un sistem al ficțiunilor practice, teoretice și religioase ale omenirii*, trad. de Cristina Dumitru, Rareș Moldovan și Octavian More, trad. din greacă și latină de Andrei Goția, revizuirii ale traducerii, note și comentarii de Liviu Cotrău, București, Editura Nemira, 2001, p. 37 sqq. Lucian Blaga, *Cultură și cunoaștință*, Cluj, Editura Institutului de Arte Grafice Ardealul, 1922, pp. 15, 17 (și în *Opere*, vol. 7, ed. îngrijită de Dorli Blaga, București, Editura Minerva, 1980).

³⁴ *Ibidem*, p. 324.

³⁵ Vezi mai mult în: Henrieta Anișoara Șerban, „Sistemul filosofic al lui Lucian Blaga ...”: pp. 63–119.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

Baci, Claudiu, „Caracterul substanțialist al «lucrului în sine» kantian”, *Revista de filosofie*, vol. LXX, nr. 6, pp. 591–600.

Bagdasar, Nicolae, *Istoria filosofiei românești*, București, Societatea română de filosofie, 1940.

Blaga, Lucian, *Trilogia culturii*, Cuvânt înainte de Dumitru Ghișe, București, Editura pentru Literatură Universală, 1969.

- Blaga, Lucian, *Opere*, vol. 7, ed. îngrijită de Dorli Blaga, București, Minerva, 1980.
- Blaga, Lucian, *Despre conștiința filosofică*, București, Humanitas, 2003.
- Blaga, Lucian *Trilogia cunoașterii*, București, Humanitas, 2013.
- Botez, Angela, *Arhitectura sistemului și conceptele integrative blagiene*, Târgul Mureș, Editura Ardealul, 2004.
- Botez, Angela, *Filosofia românească în dispunere universală*, București, Editura Pro Universitaria, 2012.
- Drăghici, Marius-Augustin, „Curentul istorist și programul lui Blaga din filosofia științei. O interpretare ne-canonică”, *Studii de epistemologie și filosofia valorilor*, coord. Marius-Augustin Drăghici și Marian Panait, București, Editura Academiei Române, 2022, pp. 65–107.
- Eliade, Mircea, „Rumanian philosophy”, în *Encyclopedia of Philosophy*, ed. Paul Edwards, New York, Macmillan and the Free Press, 1967.
- Flonta, Mircea, „Blaga, Lucian”, în *Routledge Encyclopedia of Philosophy Online*, edited by E. Craig. London, Routledge, 2004, (accessed January 3, 2006).
- Flonta, Mircea, „Blaga, Lucian (9 mai 1895, Lancrăm – 6 mai 1961, Cluj)”, <https://romanian-philosophy.ro/encyclopedia/blaga-lucian/> (accesat la 24 iunie 2024).
- Isac, Ionuț, „Considerations on some historical and contemporary issues in Lucian Blaga’s metaphysics”, *Journal for the Study of Religions and Ideologies*, vol. 7, nr. 19, spring 2008, pp. 184–202.
- Jones, Michael S., „Culture as religion and religion as culture in the philosophy of Lucian Blaga”, *Journal for the Study of Religions and Ideologies*, nr. 15, winter 2006, pp. 66–87.
- Jones, Michael S., „Lucian Blaga: An American Pragmatist in Europe?”, *East-West Cultural Passage: Journal of the «C. Peter Magrath» Research Center for Cross-Cultural Studies*, nr. 4, 2005, pp. 29–49.
- Jones, Michael S., „Lucian Blaga (1895–1961)”, în *International Encyclopedia of Philosophy*, <https://iep.utm.edu/lucian-bлга/>
- Nistor, Eugeniu, „Philosophical Beginnings of Lucian Blaga and the influences of Western thought”, *Revue roumaine de philosophie*, vol. LIX, nr. 1, 2015, pp. 167–174.
- Petreu, Marta, *Filosofia lui Blaga*, Iași, Polirom, 2024.
- Șerban, Henrieta, „Sistemul filosofic al lui Lucian Blaga: repere majore istorice și teoretice”, în Ștefan-Dominic Georgescu, Marius-Augustin Drăghici (coord.), *Istoria și teoria sistemelor filosofice românești*, București, Editura Academiei Române, 2022, p. 63–119.
- Vaihinger, Hans, *Filosofia lui „ca și cum”. Un sistem al ficțiunilor practice, teoretice și religioase ale omenirii*, trad. de Cristina Dumitru, Rareș Moldovan și Octavian More, trad. din greacă și latină de Andrei Goția, revizuirii ale traducerii, note și comentarii de Liviu Cotrău, București, Editura Nemira, 2001.